

Binnen exemplarisch onderwijs heeft de esthetische dimensie – vooral door toedoen van Jan Veldman – een vaste plaats gekregen. Een van de aspecten van de esthetische dimensie is het spel. Dat spel meer is dan een spelletje, bewijst ook Ewald Mackay. Recenseerde hij recent Huizinga's *Homo ludens* in het Reformatorisch Dagblad, nu volgt een geheel nieuwe bespreking voor Artificium.

Onderwijs tussen spel en ernst

Enkele gedachten over Huizinga's *Homo ludens*

Drie dimensies

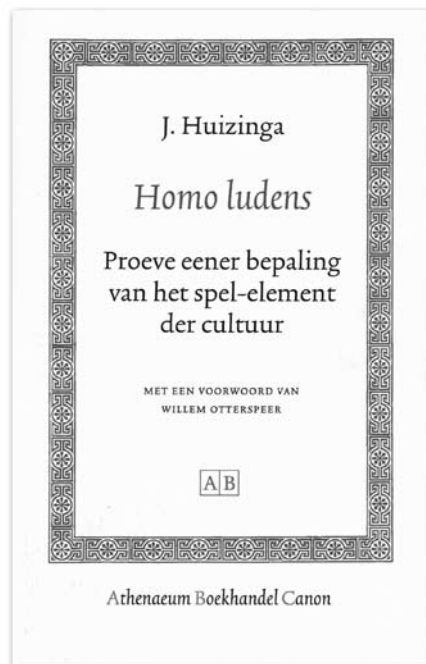
Exemplarisch onderwijs onderscheidt drie wezenlijke dimensies of aspecten als het gaat om de ontsluiting van de verschijnselen van de werkelijkheid: het (neo-)socratische gesprek, het genetische proces en het dramaturgische spel. Deze drie dimensies zijn niet alleen onderwijskundige hulpmiddelen, maar zij zijn zelf evenzeer – in de gestalte van het gesprek met elkaar, de wording van alle dingen en het schone spel der werkelijkheid - fenomenen van de wereld zelf. De vorm is wat dat betreft een microkosmos van de inhoud en dat maakt zelf weer iets van de schoonheid van de onderwijskunst¹ uit!

Esthetische dimensie

Deze drie aspecten zijn in de rijke oogst van exempels ook aanwijsbaar. In de theorievorming zijn de beide eerste aspecten behoorlijk uitvoerig uitgediept, het derde aspect is in dezen een wat ondergeschoven kind, zeker in refoland waar de associatie met drama snel gelegd is! Jan Veldman is bezig met een proefschrift dat zich juist op dit vlak afspeelt, door hem sterk verstaan in termen van 'de esthetische dimensie'.

De spelende mens

Buiten de wereld van exemplarisch onderwijs liggen mijns inziens interessante bronnen waarmee dit concept zich op dit vlak van de dramaturgische dimensie kan voeden. Ik denk dan vooral aan het prachtige boek *Homo ludens* (*De spelende mens*) van de grote Nederlandse historicus Johan Huizinga (1872 – 1945). Zijn boek is opnieuw – nu in een mooie uitgave in een handzaam, prettig bandje in de

serie Athenaeum Boekhandel Canon – uitgegeven. Graag wil ik dit boek aanbevelen bij de onderwijskunstenars! Ik zal uitleggen waarom.

Huizinga was zelf bij uitstek een 'spelende mens'. In zijn prachtige autobiografische boekje *Mijn weg tot de geschiedenis* maakt hij de lezer hiervan deelgenoot. Met innig genoegen denkt hij terug aan zijn studententijd en de jaarlijkse verklede optocht die hij voor zijn sociëteit organiseerde. In heel zijn omgaan met de werkelijkheid klinkt de speelse aandacht voor de schone vormen door. Diep in de fijnzinnige geest van Huizinga zelf zat de notie

van het spel van vorm en wezen, dat als het ware de biografische basis vormt tot het schrijven van dit boek. Hoe zou je anders op het idee komen om nu juist over dit fenomeen een boek te schrijven? De verwondering over de werkelijkheid zelf is hier de bron van de wetenschap.

Fenomenologie van het spel

Het boek *Homo ludens* is mijns inziens te situeren binnen de wijsgerige stroming van de fenomenologie. Deze stroming dringt door tot het wezen der dingen door de verschijnselen van de werkelijkheid heel aandachtig en intuïtief te aanschouwen en in dit aanschouwen onthult zich hun wezen. Volgens mij is de fenomenologie eveneens een van de bronnen van exemplarisch onderwijs en hier ligt mijns inziens een lijn tussen Huizinga en exemplarisch onderwijs. Ik meen dat Huizinga in zijn wijze van lesgeven en schrijven binnen deze fenomenologie een geheel eigen weg ging en ook zeker niet op een Wagenschein-achtige wijze les gaf: hij schijnt – dat heb

J. Huizinga. Bron: Universiteitsmuseum Groningen

ik van horen zeggen – vrij traditioneel les te hebben gegeven. Zijn betekenis voor exemplarisch onderwijs ligt daarom vooral bij de inhoudelijke aspecten van zijn denken over het spel en de schoonheid hiervan als gestalten van de werkelijkheid.

Homo ludens is mijns inziens een fenomenologie van het spel. In een aantal hoofdstukken komt Huizinga tot een intuïtieve schouwing van het spel. Hij schrijft helaas geen hoofdstuk over het spel in het onderwijs in expliciete zin. In de diverse hoofdstukken waarin hij het fenomeen spel beschrijft, komen echter zaken voor die heel goed in te passen zouden zijn in een schets van het spelelement in het onderwijs. Ik doe een poging, waarbij ik probeer Huizinga in mijn eigen woorden pregant weer te geven.

Zeer aandachtig schouwt Huizinga het spel. Het spel is eigenlijk een wonderlijk verschijnsel. Op pagina 37 zegt hij: 'Het spel is een zinrijke functie. In het spel "speelt" iets mee, wat buiten de onmiddellijke zucht

'Het spel heeft iets van de genieting die in zichzelf genoeg is.'

tot levensbehoud uitgaat, en in de handeling een zin legt.'

Het heeft iets niet doelgerichts, het draagt in zekere zin het doel in zichzelf. Men kan genieten van het spel: we zeggen ook dat een kind 'helemaal opgaat in zijn spel'. In de lagere jaren van de basisschool kunnen we dat letterlijk waarnemen en is het deel van het onderwijsprogramma. Maar in alle jaren daarna zien we dat leerlingen een behoefte houden aan speelse

vormen en zich juist dan kunnen verliezen in de werkelijkheid: het naspelen van een inquisitieverhoor bij geschiedenis maakt in zijn ernst veel meer indruk dan wanneer de droge feiten worden opgesomd. Het spel heeft iets van de genieting die in zichzelf genoeg is.

Spel, kind en opvoeding

Tegelijk heeft het spel een duidelijke functie. In het spelen oefent het kind zich voor de jacht, het kind speelt het leven der volwassenen na en deze *mimesis* (nabootsing) is tevens voorbereiding op zijn eigen deelname aan dat leven. Spel is ontspanning, oefening en discipline tegelijk. Van spel kun je leren. Hier ligt met name de betekenis van vakken als gymnastiek en sport, hoewel Huizinga zich op dit gebied voornamelijk beperkte tot een goede wandeling!

Het spel is iets universeels. Elke cultuur kent het. In elke cultuur is het iets voor alle leeftijden en tegelijk met name voor het kind. Huizinga noemt bij wijze van voorbeeld de Griekse cultuur. In het Grieks is er een nauwe verwantschap tussen de woorden voor kind, 'pais', kinderspel, 'paidia' en opvoeding, 'paideia'. Spel, kind en opvoeding horen bij elkaar! De werkelijkheid is een creatieve ruimte.

Woordspel

Het spel heeft de taal als bondgenoot. Kinderen leren de subtiele macht van het woord in het woordspel tussen leraar, leerling en goede 'leerstof'. Goed onderwijs maakt in het kind de verwondering over de werkelijkheid wakker en daagt het uit om in zijn gedachten de werkelijkheid te verbeelden. Het leert te spelen met de woorden om de dingen uit te drukken.

Spel als strijd

Spel heeft ook te maken met sportieve strijd. Dit is wat Huizinga het agonale aspect van het spel noemt. Mits juist aangewend kan een strijdelement een goede

bijdrage aan het onderwijs zijn: een voordracht- of poëziewedstrijd bijvoorbeeld. Hier ligt ook een groot risico, namelijk dat het sportief-agonale verwordt tot een darwiniaanse competitiedwang. Ik herinner me van de lagere school het fenomeen 'poten': twee jongens mochten 'poten' en wiens voet onder de voet van de ander kwam, mocht als eerste kiezen wie bij hem in de groep kwam bij trefbal. Onder hoongelach werden ten laatste de 'kneuzen' tegen wil en dank toegelaten tot de eigen ploeg!

Spel van de ernst

Het onderwijs is als het goed is het heilige spel van de ernst. Via een betrekkelijk veilige en enigszins kunstmatige vorm wordt het kind voorbereid op de werkelijkheid waar het onderwijs zelf op die manier een exemplaar van is. Spel en ernst gaan hand in hand. In een sfeer van humor en spel en tegenspel kan in de klas juist de diepte van de wereld een plaats krijgen zonder al te verpletterend te zijn. In het spel krijgt het bestaan zijn draaglijke zwaarte. Helaas kan het heilige spel verworden tot domme "fun" als het onderwijs zich leent voor gemakzuchtige opleuking. Met name de moderne cultuur bezag Huizinga wat dat betreft met somberheid. Zij kenmerkt zich door een losmaking van het spel uit de ernst: dan wordt zij 'brood en spelen'. Maar echt spel is deel van de schoonheid en heeft altijd ook te maken met goedheid en waarheid: al het schone is waar en goed. Met de waarheid en goedheid van de dingen mogen geen spelletje gespeeld worden: dat is manipulatie en onwaarheid. Hier zijn we via Huizinga, de fenomenologie en de

onderwijskunst terug bij de 'Great Tradition' die reeds bij de Grieken zijn schaduwen aftekende en in de Openbaring vaste grond krijgt: de werkelijkheid als een hoogst ernstig spel tussen deze en gene zijde.

Op grond van deze korte schets van Huizinga's klassieker beveel ik de onderwijskunstenaars dit boek van harte aan!

Naar aanleiding van:

Huizinga, J. (2008), *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*, Met een voorwoord van Willem Otterspeer. Amsterdam: Athenaeum Boekhandel Canon. Prijs: € 27,50.

Noot

¹ Het concept exemplarisch onderwijs is binnen *Driestar educatief* jarenlang onderwijskunst genoemd.

Ewald Mackay is docent geschiedenis en cuma aan hogeschool Driestar educatief.

Citaat

'Wij spelen, en weten, dat wij spelen, dus wij zijn meer dan enkel redelijke wezens, want het spel is onredelijk.'

Huizinga, J. (2008). *Homo ludens*. Amsterdam: Athenaeum Boekhandel Canon.